

7. **Аққозин, М.** Қазақ мақал-мәтелдері – Казахские пословицы и поговорки [Текст] / М. Аққозин // Құраст. және ауд. – Алматы: Кітап баспасы, 2017. – 272 с.
8. **Ваймаханов, Т.** Английские пословицы и поговорки и их эквиваленты в русском и казахском языках [Текст] / Т. Ваймаханов. – Алмат-Ата: Мектеп, 1988. – 158 с.
9. **Тұрманжанов, Ө.** Қазақтың мақал-мәтелдері [Текст] / Ө. Тұрманжанов. – Алматы: Раритет, 2004. – 267 с.
10. **Рыбникова, М.А.** Русские пословицы и поговорки [Текст] / М.А. Рыбникова. – М.: АН СССР, 1961. – 230 с.
11. **Мартыновой, М.Л.** Пословицы и поговорки, загадки [Текст] / М.Л. Мартыновой. – М.: Современник, 2000. – 509 с.
12. **Крикман, А.А.** Опыт объяснение некоторых семантических механизмов пословицы [Текст] / А.А. Крикман // Паремнологический сборник. – М.: ИВЛ, 1978. – С. 82-104.
13. **Николаева, Т.М.** Обобщение, конкретное и неопределенное в пословице [Текст] / Т.М. Николаева // Малые формы фольклора. – М.: Вост. лит., 1995. – С. 311-324.
14. **Бердибаева, Н.И.** Кыргызские и русские пословицы о воспитании личности [Текст] / Н.И. Бердибаева, Г.А. Имашева // Наука. Образование. Техника.- Ош: КУУ, 2013. - №1.- С. 21– 22.
15. **Ботобаева, А.И.** Пословицы в английском и русском культурно-языковом пространстве [Текст] / А.И. Ботобаева // Наука. Образование. Техника.- Ош: КУУ, 2018. - №2. – С. 70– 75.
16. **Бообекова, К.С.** Разницы пословиц и поговорок в кыргызском языке [Текст] / К.С. Бообекова // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУМУ, 2022. – №2. – С. 113 - 119.

DOI:10.54834/16945220_2023_2_146

Поступила в редакцию: 02.05.2023 г.

УДК 81.442 (575.2)

Шарипова Ч.Р.*ст. преп. Кыргызско-Узбек. Межд. универ. им. Б. Сыдыкова, Кыргызская Республика*

ОРУС, КЫРГЫЗ ЖАНА НЕМИС ТИЛДЕРИНДЕГИ КОЛЕРОНИМДЕРДИН ЗООЛОГИЯЛЫК НОМИНАЦИЯЛАРДА БЕРИЛИШИ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары кыргыз, орус жана немис тилдериндеги жаныбарлардын өңү-түсүн сүрөттөөдөгү колеронимдердин жасалуу компоненттери каралса, алардын лексика-семантикалык топтору иликтөөнүн объектисин түзөт. Изилдөөнүн негизги максаты - ушул үч тилдеги өң-түс башкача айтканда колеронимдердин жасалышындагы окшоштук, өзгөчөлүктөргө салыштырма типологиялык талдоо жүргүзүү. Тектеш эмес тилдердеги колеронимдердин лексика-семантикалык тобунун семантикалык-стилистикалык касиеттеринин бир көркөм тексттин негизинде буга чейин изилденбегендиги-макаланын актуалдуулугун шарттайт. Негизинен изилдөөдө анализ жана салыштырма талдоо жүргүзүү методдору колдонулду. Жаныбарларды атоодо колеронимдер номинациялык белги катары кызмат кылат. Түстү билдирүүчү сөздөр полисемиялык жана моносемиялык касиетке ээ. Изилдөөдөн алынган жыйынтыктарды лингвистика жана салыштырма типология дисциплинасынын практикалык жана лексикалык курсунда колдонууга болору сунушталды.

***Негизги сөздөр:** колероним; номинация; полисемия; моносемия; конкреттүү түс; үзгүлтүксүз түс; вербализация; монохромия; полихромия; салыштырма конструкциялар.*

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ КОЛЕРОНИМОВ В ЗООЛОГИЧЕСКИХ НОМИНАЦИЯХ НА РУССКОМ, КЫРГЫЗСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной работе в качестве предмета исследования рассматриваются составные компоненты колеронимов при описании видов животных в кыргызском, русском и немецком языках, лексико-семантические группы которых составляют объект исследования. Основная цель исследования - изучение цветообозначение в этих трех языках и проведение сравнительного типологического анализа

сходств, особенностей в образовании колеронимов. Актуальность статьи обусловлена тем фактом, что семантико-стилистические свойства лексико-семантической группы колеронимов в родственных языках, ранее не исследованных на основе единичного текста отсутствуют. В основном в исследовании использовались методы анализа и сравнительного анализа. При именовании животных колеронимы служат номинативным знаком. Слова, выражающие цвет, имеют многозначный и моносемический характер. Было высказано предположение, что результаты исследования могут быть использованы в практическом и лексическом курсе лингвистики, и сравнительной типологии.

Ключевые слова: колероним; номинация; полисемия; моносемия; конкретный цвет; вербализация; непрерывный цвет; монохромия; полихромия; сравнительные конструкции.

PRESENTATION OF COLORONYMS IN ZOOLOGICAL NOMINATIONS IN RUSSIAN, KYRGYZ AND GERMAN

In this article, the subject of the study is the constituent components of coloronyms in the description of animal species in the Kyrgyz, Russian and German languages, the lexical and semantic groups of which constitute the object of the study. The main purpose of the study is to study the color designation in these three languages and to conduct a comparative typological analysis of similarities, features in the formation of coloronyms. The relevance of the article is due to the fact that there are no semantic and stylistic properties of the lexico-semantic group of coloronyms in related languages that have not been previously studied on the basis of a single text. The methods of analysis and comparative analysis were mainly used in the study. When naming animals, coloronyms serve as a nominative sign. Words expressing color have a polysemous and monosomic character. It was suggested that the results of the study could be used in a practical and lexical course of linguistics and comparative typology.

Key words: coloronym; nomination; polysemy; monosemy; concrete color; verbalization; continuous color; monochromy; polychromy; comparative constructions.

Тээ эзелтеден эле кыргыз эли көчмөн калк болуп келгендиктен мал чарбасы менен тиричилик өткөрүп келишкен. Уй, жылкы, төө жана топоз өндүү кара малдын, кой, эчки өндүү майда жандыктарды багуунун ыкмаларын терең өздөштүргөн. Ушул себептүү мал чарбасына байланышкан элдик номенклатура, элдик терминология иштелип, тилибиз өсүп өнүгүп, байып отурган. Кыргыз тилинин лексикасынын бул пласты Т.Дуйшоналиеванын илимий эмгектеринде терең иликтөөгө алынган [1]. Казак тилиндеги мал чарба терминдери Ш.Джанабилев тарабынан изилденген. Бул изилдөөлөрдө чарбачылыктын бул түрлөрүндөгү элдик номендердин көбү төс лексикасы менен репрезентациялангандыгы баса белгиленет. Кыргыз тилиндеги зоологиялык номенклатуранын, терминологиянын калыптанышында профессор А.А.Алдашевдин эмгеги зор. Биз негизинен ушул илимпоздун сөздүктөрүнө таянуу менен изилдөөбүздү жүргүзөбүз. А.Алдашев кыргыз тилиндеги илимий терминологияны, номенклатуранын илимий негиздерин түзүүдө төмөндөгүдөй принциптерге таянган:

- номенклатурада айбанаттардын кыргызча аттарын колдонуу;
- түрк тилиндеги номендерди пайдалануу;
- айбанаттардын кебетелерине, түстөрүнө, жүрүш-турушуна, экологиясына карай аларга жаңы номен берүү;
- айбанаттардын илимий номендерине кыргызча ат табуу;
- кыргызча төл сөзүндө жок номендерди орусчадан которуу;
- которууга мумкун болбогон учурларда орус тилинен пайдалануу. А.А.Алдашевдин сөздүгү “Биологиялык терминдердин сөздүгү” деп аталганы менен, ага негизинен зоологиялык номендер, терминдер кирген. Ушул эле илимпоз 1987-жылы “Биологиялык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү (Айбанат аттары)”, 1998-жылы “Биология терминдеринин жана айбанат аттарынын орусча-кыргызча сөздүгүн” басмадан чыгарган. Биз

өзүбүздүн изилдөөбүздө Ч.Айтматовдун “Гулсарат” повестинин үч тил орусча, кыргызча жана немис тилдериндеги котормолорундагы жаныбарлардын колеронимдеринин берилишиндеги мисалдардын негизинде, А.Алдашевдин сөздүктөрүндөгү эквиваленттеринин табылышына, которулушуна сарасеп салабыз.

Ч.Айтматов бул чыгармасын орус тилинде жазгандыктан, академик Р.Рахманалиевдин жетекчилигинин астында түзүлгөн, орус тилиндеги вариантын туп нуска катары алынды: На старой телеге ехал старый человек. **Буланый иноходец** Гульсары тоже был старым конем, очень старым...

Өр талашкан кара жолдо эски араба айдаган кары киши келет. Араба тарткан **кула жорго** Гулсары да картан ат, абыдан эле картаң...

Der alte Mann fuhr auf einem alten Wagen. Auch der **falbe Passgaenger** Guelsary war alt, sehr alt...

Жогорудагы үч тилдеги мисалдардан көрүп тургандай, орус тилиндеги “**буланый иноходец**” деген жаныбарды сүрөттөө кыргыз тилинде “**кула**” деген сөз аркылуу берилген, ал эми немисчесинде “**falbe**”. Ар бир түстү сөздүктөр боюнча карасак, орус тилиндеги буланый бул “гречка осүмдүгүнүн түсүндөй” дегенди билдирет экен. Бул түстөгү жылкылар боюнча википедиядагы маалыматтарга таянсак: “Буланая масть – одна из старейших, ведь по данным историков, о желтых лошадях было известно еще в древние времена в Парфянском царстве. В Европу «желтые» лошади пришли из Азии и Аравийского полуострова. В XV-XVIII веках европейская знать усердно разводила соловых и буланых лошадей, считавшихся элитными. Современная лошадь буланой масти – песочного цвета с черными гривой, хвостом и нижней частью ног. Основной цвет бывает разным – от золотистого или кремового до насыщенного коньячного. А глаза могут быть не только коричневого, но и янтарного цвета. Довольно редко у буланой лошади могут быть белые отметины на морде или носки на ногах”-деп берилген. Ал эми кыргыз тилиндеги түстөр боюнча Кубатбек Саматовдун изилдөөлөрүндө “Булан-элдик номенклатурада эликти билдирет. Анын өңү жайында куйкул, кышында- буурул”-деп белгилейт. Кулан-номени кула+өң морфемаларынан турат. Номинацияга бул жапайы жылкынын ак кула түсү түрткү болгон.

Да откуда он мог знать, что его старый иноходец Гульсары, прозванный так за свою необыкновенную светло-желтую масть, последний раз в своей жизни преодолел Александровский подъем и сейчас вез его последние версты? Кула сары түсүнөн улам кулунтайынан Гулсары атыккан жорго бүгүн Кара-Сайдын өрүнөн акыркы жолу араба тартып чыгып, зуулдап өткөн өмүрүндө зуулдап жүргөн узак жолу түгөнүп, акыркы кадамдарын шилтеп баратканын Танабай кайдан билсин. Tanabei konnte nicht wissen, dass der alte Passganger der diesen Namen seiner hellgelben Maene verdankte zum letzten Mal die Anhöhe von Alexandrowka ueberwand und seine Letzten Werst Zuruecklegte. Жогорудагы мисалдарда белгиленгендей орус тилинде “Гульсары”-желтый цветок, лютик дегенди билдирсе кыргыз тилинде “светло-желтый”-кула сары, немис тилинде “hellgelb”-ачык сары түс дегенди билдирип жатат. Некогда светло-желтый, золотой он был теперь бурый от пота и грязи. Сизые потеки пота мыльными полосами спускались с костистого крестца на брюшину, на ноги, на копыта [6]. Бир кездеги алтын түспөл, аксаргыл кейпи азыр кара тер азган чандын кирине кара буурул тартып жонунан, соорусунан куюлган кирдүү тер курсагына, саны ылдый шыйрагына, туягына чейин салааланып из салып жатат [10]. Einst hellgelb golden war sie jetzt graubraun vor Schwess und Schmutz. Graublau Schweissbaeche rannen in schaumigen Streifen von der knochigen Kruppe ueber Bauch, Beine und Hufe [12]. Не молодой он был, конечно, но и не старый, это с виду будто старый, побурел порядком зха войну, седина замелькала в усах, но телом и духом он был еще

крепкий. Согуштун ырайымсыз шамалына өңү тотуккан, мурутун ак аралаган ошол эле болбосо эр мүчөсү уютуп койгондой чымыр, теше тиктеген көздөрү учкун атып курч [6]. Gewiss, er war nicht mehr der Jungste, aber er war auch noch nicht alt. Der Krieg hatte ihn ziemlich grau gemacht Im Schnurrbart schimmerten graue Borsten. Aber an Koerper und Geist war er noch stark. Бул сүйлөмдөрдө кездешкен колероним сөздөр «побурел»-өңү тотуккан, «grau gemacht»-седина замелькала-ак аралаган-graue Borsten schimmerten-деген сөздөр аркылуу берилген. Булардын жасалуу жолдору да түрдүүчө болуп жатат. Орус тилинде этиш аркылуу берилсе, кыргыз тилинде сын атооч, ал эми немис тилинде этиш аркылуу берилип жатат. Вот тогда-то, отправившись в горы табунщиком, Танабай впервые и увидел там в табуне старого Торгоя **буланого жеребчика-полуторалетку**. Ошол күздө Танабай жылкычы болуп тоого көчтү, Торогой чалдын жылкысынын ичинен **кула тайды** ошондо алгач көрдү. Tanabei ging in die Berge, und damals sah er in der Herde des alten Torgoi zum ersten Mal den anderthalbjährigen falben Hengst.

Бул мисалдар да көркөм тексттерде түстөрдүн берилиши ар башка тилде түрдүүчө жүрөөрүн көргөзүп турат.

Жыйынтыктар:

1. Айбанаттарды атоодо түс номинациялык белги катары кызмат кылары белгиленди. Номинацияга айбанаттардын кышкы, жайкы түстөрү негиз болору көрсөтүлдү;
2. Жээрде, куйкул, күлгүн, кочкул кызыл колеронимдери үзгүлтүксүз түс мейкиндигин вербализациялашы көрсөтүлдү. Номинация тулкунун, мүчөнүн түсүнө да негизделери белгиленди;
3. Зоологиялык номинациялар салыштырма конструкциялар аркылуу да жүзөгө ашырылары аныкталды.

Адабияттар тизмеси:

1. **Айтматов, Ч.** Чыгармалардын сегиз томдук жыйнагы [Текст]: Повесттер, аңгемелер / Ч. Айтматов. – Бишкек: Бийиктик, 2008. – Т. 8. – С. 60-61.
2. **Зулпукаров, К.З.** Тюркское лично-посессивное словоизменение [Текст]: учеб. пособие / К.З. Зулпукаров, М.А. Атакулова. – Ош: ОшГУ, 2005. – 68 с.
3. **Саматов, К.С.** Цветобозначающая лексика в кыргызском языке [Текст]: автореф. дис. ... филол. наук: 10.02.20 / К.С. Саматов. – Бишкек, 1997. – 24 с.
4. **Соколов, Е.Н.** Цветовое зрение [Текст] / Е.Н. Соколов, Ч.А. Измайлов. – Москва, 1984. – 175 с.
5. **Темирова, Б.** Ч.Айтматовдун чыгармалары менен элдик мурастын айкалышы [Текст] / Б. Темирова. – Бишкек: Айат, 2018. – С. 16-17.
6. **Шарипова, Ч.Р.** Передача колеронимов немецкого языка в идиомах [Текст] / Ч.Р. Шарипова // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2018. - № 3. – С. 64-70.
7. **Жумашева, Р.Ж.** Ч.Айтматовдун повесттериндеги аялдардын тагдыры жана согуш трагедиясы [Текст] / Р.Ж. Жумашева // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУМУ, 2023. - № 1. – С. 105-111.
8. **Юдахин, К.К.** Киргизско-русский словарь [Текст] / К.К. Юдахин. – М.: Сов. энц., 1965. – 973 с.

DOI:10.54834/16945220_2023_2_157

Поступила в редакцию: 31.01.2023 г.